

J o n a s S I R E I K A
Šiaulių universitetas

Pagrindinės sąvokos: *regionas, Šiauliai, Šiaulių apskritis, teritorija, centras, savivaldybė.*

Įvadas

Šiais laikais Europoje mokslininkai, politikai, kultūros veikėjai dažnai vartoja apibrėžtį „regionas“. Ši sąvoka gana dažna ir įvairiuose diskursuose Lietuvoje. Nors ji vartojama plačiai, nėra aiškiai apibrėžta, turi daug reikšmių. Sąvoka „regionas“ yra angliškas žodis, kilęs iš prancūziško, o pastarasis – iš lotyniško žodžio „reger“, kurio reikšmė yra „valdyti“ (*Region*). Valdyti galima tam tikrą teritoriją. Tokiu atveju regionas gali reikšti tam tikro miesto ar šalies administracinį vienetą. Sąvoka „regionas“ taip pat gali turėti geografinę, ekonominę ar etninę prasmę. Apie regioną galima kalbėti, jį tirti ir istoriškai, nagrinėjant susidarymą ir raidą istorijoje. Apimties požiūriu regionai skirstomi į supranacionalinius ir subnacionalinius, arba makroregionus ir mikroregionus (D e L o m b a e r d e 31). Kaip pažymi regionų sampratos tyrinėtoja Gabrielė Burbulytė, „regiono samprata ir regionavimo kriterijai varijuoja atsižvelgiant į tyrimo kontekstą“ (B u r b u l y t ė 2014).

Vienas iš Lietuvos regionų, esantis šiaurės vidurio Lietuvoje, yra Šiaulių regionas, kuriam priklauso Šiaulių miesto, Šiaulių, Pakruojo, Joniškio, Radviliškio, Kelmės, Akmenės rajonų savivaldybės. Regionalizmo teorijos aspektu tai – subnacionalinis regionas, arba mikroregionas.

Šiaulių regionas teritoriniu aspektu dabar – Lietuvos Respublikos teritorijos dalis, kurios ribos sutampa su dabartine Šiaulių apskritimi. Ji įkurta pagal 1994 m. liepos 19 d. Lietuvos Respublikos teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatymą (*Istatymas* 1994). Įstatymo 2 straipsnyje sakoma, kad „apskritis sudaroma iš savivaldybių teritorijų, pasižyminčių socialinių, ekonominių ir etnokultūrinių interesų bendrumu“ (Ibid). Šis Šiaulių apskrities teritorijos nustatymo pagrindas yra abejotinas: dėl tam tikrų socialinių, ekonominių nustatytos teritorijos bendrumų galima sutikti, o dėl etnokultūrinių bendrumų kyla abejonių. Mat etnografiškai regioną daugiausia sudaro žemaičiai ir aukštaičiai. Šis dalykas yra greičiau Šiaulių regiono ypatybė, o ne bendrumas. Be Šiaulių regiono kaip valstybės teritorinio vieneto ir regioninės politikos objekto, kurio teritorija sutampa su Šiaulių apskrities teritorija, yra ir istoriškai susiformavęs Šiaulių regionas, kurio ribos nesutampa su teritorinio regiono ribomis.

Šiaulių regiono istorinis formavimasis nėra tyrinėtas, nors Lietuvos historiografijoje nemažai dėmesio susilaukė atskiros šio regiono dalys – tiek regiono teritorijos urbanizuotoji, tiek kaimiškoji – skirtingais istorijos laikotarpiais, taip pat regiono istoriniai dariniai ar formos, t. y. Šiaulių (Saulės) žemė, valsčius, Šiaulių reparticija, Šiaulių apskritis carų ir Pirmosios Lietuvos Respublikos laikais.

Šiaulių (Saulės) žemę specialiai tyrinėjo istorikai Adolfas Tautavičius (Tautavičius 1991, 9–12), Edvardas Gudavičius (Gudavičius 1986; 1991), Robertas Jurgaitis (Jurgaitis 2005). Kai kurie Šiaulių žemės istorijos klausimai yra paliesti Vytenio Almonaičio (Almonaitis 1998), Domo Butėno (Butėnas 1997), Roko Varakausko (Varakauskas 1982) ir kitų darbuose. Apie Sidabrės žemę, kuri buvo prijungta prie Šiaulių valsčiaus, rašė archeologas Ernestas Vasiliauskas (Vasiliauskas 2005). Šiaulių valsčius kaip visuma netyrinėtas, tačiau kai kurios jo istorijos pusės atsispindi Žemaitijos istorijoje (*Žemaitijos istorija* 1997), geografo Vidmanto Daugirdo darbe (Daugirdas 2009), istoriko Juozo Jurginio veikale (Jurginis 1978), J. Jurginis nagrinėjo ir Šiaulių ekonomijos (ŠE) valstiečių istoriją. Apie Šiaulių miesto ir ŠE istoriją taip pat rašė istorikas Zigmantas Kiaupa (Kiaupa 1991). Nagrinėdama LDK žemėvaldą, istorikė Jūratė Kiaupienė (Kiaupienė 1989) neapeina ir Šiaulių ekonomijos. Apie Šiaulių reparticiją rašė istorikė Ramunė Šmigelskytė-Stukienė (Šmigelskytė-Stukienė 2004). Šiaulių apskrities carų laikų istoriją yra aptaręs istorikas Dangiras Mačiulis (Mačiulis 1996-07-25). Lietuviškosios Šiaulių apskrities istoriją tyrinėjo šie istorikai: Aistė Morkūnaitė-Lazauskienė (Morkūnaitė-Lazauskienė 2004, 2007), Saulius Kaubrys (Kaubrys 2004), Juozas Skirius (Skirius 2004), Jonas Sireika (Sireika 2004), Giedrius Globys (Globys 2004). Carų laikais buvo išleista knygelė apie Šiaulius ir Šiaulių apskritį (Гуковски й 1903).

Istoriškai susidarę regionai yra ilgalaikio istorinio vyksmo, daugelį šimtmečių veikiant politiniams, etniniams, socialiniams, ekonominiams ir kultūriniais procesams, pasekmė. Išimtis neturėtų būti taikoma ir Šiauliams. Skirtingais istorijos laikotarpiais Šiaulių regionas gyvavo įvairiomis formomis: buvo Šiaulių (Saulės) žemė, Šiaulių valsčius (pavietas), Šiaulių apskritis. Kalbant apie Šiaulių apskritį, reikia turėti omenyje, kad apskritis egzistavo carų epochos Lietuvoje, Pirmosios Lietuvos Respublikos, vokiečių, nacių ir sovietų okupacijų laikais, taip pat – Antrosios Lietuvos Respublikos laikais. Šiaulių regiono centras buvo ir yra Šiaulių miestas – regiono centras ir esminis gravitacinis veiksnys.

Istorikai daugiausia tyrinėjo Šiaulių (Saulės) žemę, Šiaulių valsčių, Šiaulių apskritį, bet beveik netyrė jų santykio ir sąsajų, Šiaulių regiono istorinės raidos apskritai. Mažai dėmesio skirta apskrities suformavimo ir formavimosi aplinkybėms. Todėl čia bus bandoma į Šiaulių regioną pažvelgti šiais aspektais.

Šiaulių regiono branduolio susidarymas

Šiaulių, kaip istorinio regiono, istorija prasideda nuo Saulės (Šiaulių) žemės, susiformavusios iš genčių ar genčių sąjungų. Saulės žemės teritorija priklausė žemaičių gyvenamajam plotui šiaurės rytų Žemaitijoje, Dubysos aukštupio baseine.

Ši žemė šiaurėje beveik siekė Mūšą ir ribojosi su žiemgalių apgyvendinta Sidabrės žeme (T a u t a v i č i u s 1991, 9), rytuose nuo jos buvo Upytės žemė, vakaruose – Knituvos žemė. Pagal Mulevičių, pietuose Saulės žemė siekė Šeduvos, Baisogalos ir Šiaulėnų apylinkes (Ibid). Atrodo, kad kunigaikščiai Bulioniai XIII a. I pusėje valdė gerokai didesnę teritoriją negu Saulės žemė. Istoriko Gudavičiaus darbe pateiktame Lietuvos žemėlapyje Bulionių valdoms šiaurėje jau priklausė ir plotai, esantys kairiajame Mūšos krante (G u d a v i č i u s 1989, 32). Vadinasi, prie istorinės Saulės žemės iš pradžių buvo prijungta ir nedidelė žiemgalių teritorija. Nors istoriniuose šaltiniuose ir nėra patikimų duomenų apie Bulionių valdų išplėtimą į rytus ir pietus, tai irgi įmanoma. Tautavičiaus nuomone, Saulės žemei priklausė Šiaulių rajono rytinė dalis ir tikriausiai Radviliškio rajono šiaurės vakarinė dalis (T a u t a v i č i u s 1991, 9). Dabar čia yra Šiaulių miesto savivaldybės, Šiaulių rajono savivaldybės Šiaulių kaimiškosios, Ginkūnų, Gruzdžių seniūnijų, Joniškio rajono Gataučių ir Rudiškių seniūnijų teritorija.

Vykdamas LDK teritorinę pertvarką XIV–XV a. Šiaulių žemė buvo pertvarkyta į Šiaulių valsčių. Geografo Vidmanto Daugirdo duomenimis, Šiaulių valsčius apėmė Šiaulių, Šiupelių, Radviliškio, Joniškio, Naujosios Žagarės parapijas ir dalį Lygumų parapijos. Kaip ir kiti Žemaitijos seniūnijos valsčiai, Šiaulių „valsčius buvo ištįsęs pietų–šiaurės kryptimi“ (D a u g i r d a s 2009, 2). Šiaurėje valsčiaus riba sutapo su LDK ir Livonijos siena, kuri ne kartą keitėsi ir buvo viena iš įtampos tarp LDK ir Livonijos priežasčių. Rytuose Šiaulių valsčiaus kaimynas buvo Upytės valsčius (pavietas), o Vakaruose (XVI a.) – Beržėnų ir Karklėnų valsčiai (G u d a v i č i u s 1991, 13). Šiaulių valsčius priklausė didžiausių Žemaitijos valsčių grupei. Šis valsčius sudarytas administraciniu būdu, nepaisant istorinių žemių ribų. Valsčiui priskirtos buvusių trijų istorinių žemių – Šiaulių žemės, kurioje gyveno žemaičiai, Sidabrės ir Žagarės žemių, apgyvendintų žiemgalių – teritorijos. Šiaulių valsčius (XVII–XVIII a. vadintas ir pavietu, nors po 1564–1566 m. administracinės reformos LDK Žemaitijoje valsčiai išliko) savo teritorijos dydžiu ir gyventojų skaičiumi lenkė daugumą Žemaitijos seniūnijos valsčių – buvo atitinkamai trečias ir antras (D a u g i r d a s 2009, 3). Valsčiaus teritorija užėmė 2295 kv. km plotą. 1667 m. surašymo duomenimis, Šiaulių valsčiuje buvo beveik 5 tūkst. dūmų (Ibid.). Šiaulių valsčiaus žemės dabar užima didžiąją dalį Šiaulių ir Joniškio rajonų savivaldybių teritorijų. Šis plotas laikytinas istorinio Šiaulių regiono branduoliu, kuris susidarė kaip itin glaudžios Šiaulių miesto, egzistuojančio nuo XV a., ir artimiausių apylinkių įvairialypės sąveikos rezultatas, nulemtas politinių, administracinių, socialinių ekonominių ir kultūrinių ryšių. Šiaulių miestas tokiu branduoliu galėjo tapti ne tiek dėl to, kad buvo administracinis, bet daugiau dėl to, kad buvo ekonominis centras, kurio gyvybingumą lėmė patogi geografinė padėtis. Miestas stovėjo prie svarbių prekybos ir komunikacijos arterijų: pro jį ėjo keliai į Rygą, Vilnių, Kauną, į Žemaitiją. Į Šiauliuose vykusius turgus atvykdavo daugybė aplinkinių kaimų ir miestelių gyventojų. Regioną telkiančiu veiksniu laikytina ir Šiaulių bažnyčia. Pirmoji (medinė) Šiaulių bažnyčia, pastatyta 1454 m., iki pat XVI a. pradžios buvo vienintelė Šiaulių valsčiuje. XVII a. pradžioje pastatyta įspūdingų matmenų šventųjų apaštalų Petro ir Povilo

bažnyčia, kurioje tilpo iki 4000 tikinčiųjų, per religines šventes pritraukdavo į Šiaulius minias katalikų iš aplinkinių vietovių.

Abiejų Tautų Respublikos seimui 1589 m. nusprendus įsteigti karaliaus stalo valdų (ekonomijų), XVII a. pradžioje, 1616 m., Šiaulių valsčiaus pagrindu įkurta Šiaulių ekonomija (ŠE). Nors tikslus valsčiaus ir ekonomijos ploto santykis nėra žinomas, manoma, kad ŠE ribos nedaug skyrėsi nuo valsčiaus ribų. Istorikas Zigmantas Kiaupa mano, jog ŠE buvo Šiaulių valsčiaus dalis (K i a u p a 1991, 38). Šiaulių ŠE priklausė Šiaulių ir Joniškio miestai, Žagarės, Radviliškio, Gruzdžių miesteliai ir 356 kaimai. XVIII a. viduryje ŠE gyveno per 18 tūkst. žmonių (D a u g i r d a s 2009, 6).

1775 m. Abiejų Tautų Respublikos seimo nutarimu dėl Telšių repartacijos (pilies ir žemės teismų perkėlimo iš Telšių į Šiaulius) įkurta Šiaulių repartacija, administracinis teisminis vienetas, kuriam atiteko Šiaulių, Beržėnų, Didžiųjų Dirvėnų, Mažųjų Dirvėnų, Tendziogalos, Josvainių, Palangos, Platelių, Telšių, Rietavo, Patumšių, Biržuvėnų, Medingėnų, Vandenės ir Karklėnų pavietai (Š m i g e l s k y t ė - S t u k i e n ė 2004, 12). Vėliau, 1791 m., pagal Žemaitijos administracinę reformą Šiaulių repartacijos teritorija buvo kiek pakeista (Ibid.). Šiaulių valsčius (pavietas) tapo vienu iš 15 šio administracinio ir teisminio darinio dalių. Kadangi Šiaulių repartacija gyvavo neilgai, tik porą dešimtmečių, ir, svarbiausia, tik maža jos dalis sutapo su Šiaulių valsčiaus (pavieto) teritorija, galima manyti, kad Šiaulių regiono formavimuisi šis administracinis ir teisminis darinys didelio poveikio neturėjo, nors žemės ir pilių teismų perkėlimas į Šiaulius padėjo regiono centrui labiau iškilti.

Šiaulių apskritis carų laikais: regiono išsiplėtimas

1795 m. žlugus Abiejų Tautų Respublikai, didžioji dalis Lietuvos žemių buvo prijungta prie Rusijos imperijos. Imperatorės Jekaterinos II ypatingu būdu įsakymu ŠE, kuriai priklausė 12 041 valstietis ir 64 587 dešimtinės žemės, buvo panaikinta (Г у к о в с к и й 1903). Šiaulius ir jų apylinkes „už ypatingus darbus ir nuopelnus“¹ imperatorė padovanojo savo buvusiam favoritui grafiui Platonui Zubovui. Tačiau netrukus išaiškėjo, kad Šiauliai turi tapti planuojamos Šiaulių apskrities centru. Todėl tą pačių metų spalio 10 d.^{2**} valdovės įsakymu miestas iš Zubovų valdų „išimtas“ ir paskelbtas apskrities centru (Г у к о в с к и й 1903, 6). Šiaulių apskritis iš pradžių priklausė Lietuvos, vėliau – Vilniaus, galiausiai – Kauno gubernijai. Caro valdininkai, Lietuvoje įvesdami Rusijai būdingą administracinę teritorinę suskirstymą, visiškai ignoravo LDK buvusią administracinę suskirstymą, todėl vietoj vaivadijų ir pavietų įsteigė gubernijas ir apskritis, rusiškai vadinamas *ujezdais*. Pagal Gubernijų nuostatus, priimtus 1775 m. (GN 2014), ujezdai, arba rusiška apskritis, turėjo turėti nuo 20 iki 30 tūkst. gyventojų ir administracinį centrą – miestą. Apskritys buvo kuriamos tokio dydžio, kad būtų patogus jas visiškai kontroliuoti pasitelkiant policiją ir kariuomenę. Caro valdininkai mėgdavo sakyti, jog ujezdai turi užimti tokį plotą, kad iš centro į pakraščius būtų galima nuvykti per pusę dienos, o maištininkus numalšinti

1 P. Zubovas buvo Jekaterinos II meilužis

2 ** Senuoju stiliumi.

panaudojant kuopą kareivių (M a č i u l i s 1996-07-25). Tokiais sumetimais vadovaujantis įkurta Šiaulių apskritis apėmė ne tik buvusio Šiaulių valsčiaus (pavieto), bet ir gretimų valsčių (pavietų) teritorijas. Naujasis teritorijas pradėjo intensyviai veikti Šiaulių miestas, o jos – patį miestą.

Po baudžios panaikinimo įvykdžius administracinę reformą, valsčiai buvo atkurti, tačiau visai kitu pavidalu negu LDK laikais, nes valsčiams priklausė tik valsctiečiai. 1886 m. Šiaulių apskritį sudarė 21 valsčius, o jo teritorijoje gyveno 77 502 vyrai ir 83 676 moterys^{3***} (M a č i u l i s 1996-07-25). 1897 m. surašymo duomenimis, apskrityje buvo 237 934 gyventojai: iš jų 112 874 vyriškos lyties ir 125 060 moteriškos lyties (*Шавельский уезд* 2014). Šie skaičiai rodo, kad 1775 m. Gubernijų nuostatų dėl apskrities gyventojų skaičiaus nebebuvo laikomasi. Šiaulių apskrityje priklausė trys miestai – Šiauliai, Joniškis ir Šeduva. Kadangi carų epocha Lietuvoje truko 120 metų, Šiaulių apskrities teritorija buvo paveikta įvairių vienijančių veiksnių. Pagrindinis istoriškai besiformuojantį regioną vienijantis veiksnys buvo savivaldus Šiaulių miestas, kuriame, 1897 m. surašymo duomenimis, gyveno 15 924 žmonės (Г у к о в с к и й 1903, 26). Mieste funkcionavo įvairios apskrities valdžios įstaigos, švietimo įstaigos, pramonės įmonės ir kt. Carų laikais miestas apskrities periferiją veikė daugiausia ekonomiškai ir kultūriškai. 1836–1858 m. nutiesus Rygos–Tilžės plentą, kirtusį Šiaulius, o 1871 m. – geležinkelio liniją Romnai–Liepoja, ėjusią pro Šiaulius, 1861 m. panaikinus baudžiavą, išlaisvinusią darbo jėgą, miestas tapo stambiu regiono pramonės ir prekybos centru. Gimnazijos perkėlimas iš Svisločės (Baltarusija) į Šiaulius 1851 m., mergaičių gimnazijos įkūrimas 1898 m., miesto viešosios bibliotekos įkūrimas 1902 m., literatūros, dramos ir muzikos draugijos „Varpas“, kitų draugijų atsiradimas XX a. pradžioje lėmė Šiaulių, kaip pagrindinio Lietuvos provincijos kultūrinio gyvenimo centro, iškilimą. Nuo XIX a. II pusės Šiaulių kultūrinė įtaka rusiškos apskrities teritorijai labai padidėjo. Tai liudija kad ir toks rodiklis: valstiečių kilmės moksleiviai Šiaulių gimnazijoje 1863 m. sudarė 36 proc. visų besimokančiųjų (Г у к о в с к и й 1903, 58). Savo ruožtu apskrities periferija veikė miestą, nes vartojo miesto pramonės produkciją, tiekė darbo jėgą, siuntė vaikus mokytis į Šiaulių gimnaziją ir pan. Reikšmingu ekonominiu veiksniu laikytinos mugės, kurių būta 5 per metus. Kiekviena mugė sutraukdavo tūkstančius žmonių iš aplinkinių miestelių ir kaimų. Turguje per mugę susirinkdavo iki 8000 pirkėjų ir pardavėjų (Г у к о в с к и й 1903, 28). Dėl šios abipusės sąveikos ir formavosi Šiaulių istorinis regionas. Glaudžią miesto ir aplinkinių teritorijų sąveiką skatino Šiaulių ujezdo geografija: ujezdas turėjo netaisyklingo kvadrato formą, todėl nebuvo daug gyvenviečių, labai nutolusių nuo centro. Itin palankiu sąveikos veiksniu laikytinas tankus sausumos kelių tinklas, dėl kurio buvo įmanomas gana glaudus apskrities centro ir periferijos komunikavimas.

---

3 *** Vaikai neįskaičiuoti.

Pirmosios Lietuvos Respublikos Šiaulių apskritis kaip Šiaulių istorinio regiono susikūrimo paliudijimas

Pasibaigus carų epochai, vokiečių kariuomenei okupavus kraštą, Šiaulių apskritis, atsižvelgiant į Vokietijos administracinio teritorinio padalijimo specifiką, buvo padalyta į keturis kreisus (apskritis): Šiaulių, Kuršėnų, Joniškio ir Joniškėlio. Vėliau palikti 3 kreisai, nes Joniškio kreisas prijungtas prie Šiaulių kreiso.

1918 m. pabaigoje pradėjus praktiškai realizuoti Vasario 16-osios aktą, kūrėsi lietuviška savivalda. Šiaulių, kaip ir kitų Pirmosios Lietuvos Respublikos apskričių teritorijos, paprastai, išskyrus nedideles išimtis, nebuvo suformuotos voliuntaristiškai, „iš viršaus“, kaip carų laikais, bet susiformavo savivaldos kūrimo procese, demokratiškai. 1918 m. gruodžio 7–8 d. į Šiaulius susirinko aplinkinių valsčių ir parapijų komitetų atstovai. Buvo išrinkta Šiaulių apskrities taryba ir apskrities valdyba. Į šį suvažiavimą atvyko Šiaulių kreiso valsčių ir parapijų atstovai. Tuo metu Šiaulių kreisui priklausė 9 vokiški valsčiai ir trys miestai (S i r e i k a 2004, 28). Didesnė šios teritorijos dalis LDK laikais priklausė Šiaulių valsčiui (pavietui), taigi buvo Šiaulių istorinio regiono branduolys. Netrukus buvo žengtas kitas reikšmingas žingsnis, telkiant aplinkines žemes aplink Šiaulių miestą, kaip besiformuojančios lietuviškos apskrities centrą. 1919 m. kovo 28–30 d. Šiauliuose vyko apskrities suvažiavimas, kuriame dalyvavo Kuršėnų kreiso dviejų valsčių ir Akmenės kreiso trijų valsčių atstovai. Suvažiavime išreikštas siekis suvienyti besikuriančias lietuviškas Šiaulių, Kuršėnų ir Akmenės apskritis buvusios carinės Rusijos Šiaulių apskrities teritorijoje (S k i r i u s 2004, 53). 1919 m. balandžio 5 d. Akmenės apskrities valsčių suvažiavime nutarta apskritį likviduoti, o jos valsčius prijungti prie Šiaulių apskrities (Ibid, 54). 1919 m. prie Šiaulių apskrities prisidėjo dalis buvusių Akmenės, Kuršėnų ir Joniškėlio apskričių valsčių, kurių teritorija carų laikais priklausė Šiaulių apskričiai. Kas tai lėmė? Lietuviškos Šiaulių apskrities kūrimąsi didžiojoje buvusios rusiškos Šiaulių apskrities dalyje lėmė tiek vokiškos Šiaulių apskrities (kreiso) politikų aktyvi pozicija, tiek buvusios carinės apskrities valsčių gyventojų apsisprendimas prisijungti prie Šiaulių apskrities, o ne kokios nors kitos. Be abejo, šis apsisprendimas buvo ne atsitiktinis, o nulemtas Šiaulių miesto traukos, ypač išaugusios XVII a. pabaigoje, ir miesto, kaip apskrities centro, bei periferijos ryšių, susiklosčiusių per labai ilgą laiką. 1919 m. liepos 1 d. priimtu Lietuvos Respublikos apskričių sienų ir jų centrų įstatymu (A I 1919-07-26)), kuriuo įkurta lietuviška Šiaulių apskritis, nors ir buvo nustatytos apskrities ribos, bet kartu įteisintas gyventojų apsisprendimas prisidėti prie vienos ar kitos apskrities, t. y. nustatytas ribas pakeisti. Šis įstatymas Šiaulių apskrities susiformavimui turėjo mažai įtakos, nes iš esmės ėjo paskui natūralų apskrities formavimosi procesą. Pagal šį įstatymą Šiaulių apskričiai priklausė 19 valsčių: Žagarės, Skaistgirio, Joniškio, Kriukų, Pašvitinio, Linkuvos, Pakruojo, Lygumų, Meškuičių, Gruzdžių, Šakynos, Kuršėnų, Šaukėnų, Padubysio, Pakapės, Šiaulėnų, Radviliškio, Stačiūnų, Šiaulių (A I 1919-07-26). Tęsiantis lietuviškos apskrities formavimuisi, apskrities teritorija keitėsi. Kokie valsčiai, anksčiau, carų laikais, priklausė Šiaulių apskričiai, bet vokiečių valdžios atskirti nuo jos, vėl prisijungė prie šios apskrities, o kokie atsiskyrė, žinoma iš Lietuvos centriniame valstybės

archyve saugomo dokumento „Šiaulių apskrities savivaldybės kūrimosi istorija“ (*LCVA*). Prie buvusio Šiaulių kreiso (apskrities) prisidėjo Kuršėnų kreiso Užvenčio, Vaiguvos, Šaukėnų, Kuršėnų, Kužių ir Raudėnų valsčiai (1919 m. rugpjūčio 14 d.), Joniškėlio kreiso Klovainių ir Pakruojo valsčiai (1919 m. rugsėjo 4 d.), Kriukų valsčius (1919 m. rugsėjo 3 d.), Linkuvos valsčius (1919 m. spalio 8 d.), Akmenės kreiso Papilės valsčius (1919 m. rugsėjo 11 d.), Kruopių valsčius (1919 m. rugpjūčio 18 d.), Telšių kreiso Tryškių valsčius (1919 m. rugpjūčio 16 d.). Buvo likviduoti kaip per maži ir ekonomiškai negyvybingi Bazilionų, Kužių, Šakynos, Žarėnų ir Pakapės valsčiai. Nuo Šiaulių apskrities atsiskyrė Leckavos, Laižuvos, Mažeikių, Vieksnių, Vegerų ir Akmenės valsčiai, kurie carų laikais priklausė Šiaulių apskričiai. Šie valsčiai buvo gerokai nutolę nuo istorinio Šiaulių regiono centro, Šiaulių miesto, todėl jų atsiskyrimas lengvai suprantamas. 1938 m., pasibaigus Šiaulių apskrities formavimuisi, joje buvo 23 valsčiai ir trys miestai – Joniškio, Radviliškio ir Žagarės (M a č i u l i s 13). 1937 m. Šiaulių apskritis kartu su miestu užėmė 6042 kv. km plotą (*Ibid*). Carinės Šiaulių apskrities plotas 1886 m. buvo 6933 kv. km. (Lyginant šiuos skaičius matyti, kad teritorinis nesutapimas yra nedidelis. Pagrindinė Šiaulių apskrities ir susidariusios lietuviškos apskrities teritorija visiškai sutapo.)

Lietuviškos Šiaulių apskrities susidarymas gyventojų apsisprendimo būdu ir gyvavimas tarpukariu, mano nuomone, liudija istorinio Šiaulių regiono, apimančio šiaurės rytų žemaičių, buvusios pietų Žiemgalos ir kai kurias aukštaičių žemes, susidarymą.

Šiaulių regionas kaip valstybės teritorinis vienetas regioninei politikai vykdyti ir istorinis Šiaulių regionas

Nacių ir pirmosios sovietų okupacijų metu Šiaulių apskritis nebuvo panaikinta, o per antrąją sovietinę okupaciją, 1946–1949 m., vėl suskaldyta į 5 mažas apskritis – Šiaulių, Joniškio, Kelmės, Kuršėnų ir Radviliškio. 1950 m., vykdant teritorinę administracinę reformą, Šiaulių apskrities, kaip ir kitų Lietuvos apskričių, nebeliko. Juos pakeitė rajonai. Antrojo pasaulinio karo metais nacių vykdytas holokaustas, sovietinės represijos pokariu, demografiniai procesai labai pakeitė regiono demografinę struktūrą, o sovietinis teritorinis administracinis suskirstymas, viena vertus, pažeidė regione susiklosčiusius ryšius, kita vertus, XX a. antrojoje pusėje, sovietmečiu, Šiauliams, kaip miestui, smarkiai išaugus ir padidinus savo įvairialypę įtaką provincijai klostėsi nauji tarpusavio priklausomybės ryšiai ir naujos sąveikos.

1994 m. Seimui priėmus Lietuvos Respublikos teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatymą (*AVRĮ* 2014), vėl įkurta Šiaulių apskritis, tačiau jau ne kaip valstybės ir savivaldos, o tik kaip valstybės teritorinis administracinis vienetas. Tuomet, Lietuvos teritoriją skirstant į apskritis, senųjų (Pirmosios Lietuvos Respublikos laikų) apskričių sienų nebuvo paisoma. Visa Lietuvos teritorija padalyta į 10 apskričių (1919 m. šalies teritorijoje, be okupuoto Vilniaus krašto ir Klaipėdos krašto, buvo 20 apskričių). Dėl to naujai sudarytos apskritis savo plotu lenkė lietuviškas apskritis. Dabartinė Šiaulių apskritis yra gerokai didesnė negu Pirmosios Lietuvos Respublikos laikų apskritis, jos plotas – 8540 kv. km. (*LRP* 2014), t. y. ji 2498 kv. km didesnė negu buvo 1937 m. ir 1607 km. didesnė negu carinė Šiaulių apskritis 1886 m.

Tarpukario laikų Šiaulių apskrities teritorija, kuri buvo susidariusi beveik vien natūraliu būdu, t. y. gyventojams apsisprendus administraciškai priklausyti Šiaulių apskričiai, iš principo laikytina istoriniu Šiaulių regionu. Dabartinė Šiaulių apskritis, kuri jau keletą metų neturi administracijos, nors kai kuriuose dokumentuose (*LRRPJ* 2014) ir laikoma Šiaulių regionu, tėra teritorinis ir statistinis vienetas, nors didžioji dalis jos ploto ir sutampa su ta teritorija, kurią, mano nuomone, reikėtų įvardyti kaip Šiaulių istorinį regioną.

Išvados

1. Šiauliai, kaip istorinis regionas, pradėjo formotis viduramžiais, XII–XIII a., Šiaulių žemės pagrindu.
2. Prie Šiaulių žemės kunigaikščiai Bulioniai buvo prijungę ir žiemgalių teritoriją. XIV–XV a. buvusios kunigaikščių Bulionių valdos pertvarkytos į Šiaulių valsčių. Šiaulių valsčius (pavietas), egzistavęs XV–XVIII a., tapo besiformuojančio istorinio Šiaulių regiono branduoliu, kurio centras buvo Šiaulių miestas. Carų laikais įkurta ir gyvavusi Šiaulių apskritis apėmė regiono branduolį ir gretimas teritorijas.
3. XIX a. dėl administracinių, ekonominių ir kultūrinių veiksnių carinėje Šiaulių apskrityje vyko abipusės sąveikos tarp Šiaulių miesto, kaip gravitacinio regiono
4. centro, ir aplinkinių teritorijų procesas, per kurį regionas toliau formavosi ir išsiplėtė.
5. 1919 m., formuojantis lietuviškajai Šiaulių apskričiai, didžioji dalis buvusios carinės Šiaulių apskrities teritorijos įėjo į lietuviškąją Šiaulių apskritį. Tai įvyko gyventojų apsisprendimo būdu. Vadinasi, kuriant carinę apskritį, prie Šiaulių regiono branduolio prijungtos naujos teritorijos pritapo, pripažino Šiaulius kaip regiono centrą.
6. Sovietmečiu Šiaulių apskritį suskaldžius į mažesnes apskritis, o vėliau ir visai ją panaikinus buvo pažeisti Šiaulių kaip istorinio regiono centro ir regiono teritorijos ryšiai, nors smarkiai išaugus Šiaulių miestui jo ekonominė ir kultūrinė įtaka galėjo netgi padidėti. Kartu tarp Šiaulių ir buvusios Šiaulių apskrities kaimų, miestelių, miestų mezgėsi nauji santykiai.
7. Dabartinė Šiaulių apskritis, Lietuvos regioninės politikos kontekste vadinama Šiaulių regionu, savo teritorija gerokai skiriasi nuo Pirmosios Lietuvos Respublikos laikų Šiaulių apskrities, yra kur kas didesnė. Ji apima daug didesnę, negu priklauso istoriniam Šiaulių regionui, plotą.

Šaltiniai ir literatūra

- LCVA* – Šiaulių apskrities savivaldybės kūrimosi istorija, *Lietuvos centrinis valstybės archyvas*, f. 379, ap. 2, b. 1773, l. 6. *AVRĮ* 2014 – Lietuvos Respublikos teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatymas [prieiga internete: <[www.http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=369419](http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=369419)>, žiūrėta 2014-04-25]. *LRRPJ* 2014 – Lietuvos Respublikos regioninės plėtros įstatymas [prieiga internete: <www3.lrs.lt>].

- lt/pls/inter3/docpaieska,showdoc_i?p_id298580>, žiūrėta 2014-04-25]*Шавельский уезд* 2014 – “Шавельский уезд, Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г.” [prieiga internete: <www.Demoscope.ru/weekly/ssp/rus_lan_97_uezd.php?reg1897_590>, žiūrėta].
- AI* 1919 – Apskričių įstatymas, Vyriausybės žinios, 1919-07-26.
- GN* 2014 – “Учреждение о губернии от 7 ноября 1775 г.”, *bazazakonov.ru* [prieiga internete: <www.Bazazakonov.ru/doc/?ID?2748946>, žiūrėta 2014-04-25].
- LRP* 2014 – Lietuvos regionų portretas. Šiauliai [prieiga internete: <www.regionai.stat.gov.lt/lt/siauliu_apskritis.html>, žiūrėta 2014-04-24].
- B u r b u l y t ė* 2014 – Gabrielė Burbulytė, „Regiono sampratos įvairovė regioniniuose tyrimuose“, *Tiltai*, 2005, 4 [prieiga internete: <www.ddb.library.lt/fedora/get/lt-elLABa-0001:J.04~2005~ISSN_1392-3137.N_4_33.PG_19-30/DS.002.0.02.ARKTIC>, žiūrėta 2014-04-22].
- B u t ė n a s* 1997 – Domas Butėnas, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybinių ir visuomeninių institucijų istorijos bruožai XIII–XVIII amžiuje*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
- D a u g i r d a s* 2009 – Vidmantas Daugirdas, „Gruzdžių valsčiaus ir jo gyventojų raida“, *Lietuvos lokaliniai tyrimai. Istorija* [prieiga internete: www.llt/pdf/gruzdziai-1_ist-2005.pdf, žiūrėta 2014-04-25].
- D e L o m b a e r d e* 2010 – Philippe De Lombaerde. „How to „connect“ micro-regions with macro-regions? A Note“, *Perspectives on federalism*, 2 (3), 29–36.
- Region* – Oxford dictionaries [prieiga internete: <www.oxforddictionaries.com/definitions/english/region>, žiūrėta 2014-04-25].
- G l o b y s* 2004 – Giedrius Globys, „Visuomeninės jaunimo organizacijos Šiaulių apskrityje 1919–1940 m.“, *Šiaulių apskrities istorijos raida*, Šiauliai: Saulės delta, 87–98.
- G u d a v i č i u s* 1986 – Edvardas Gudavičius, „Šiaulių žemė XIII–XIV a. rašytiniuose šaltiniuose“, *Salduvė*, Vilnius: Mintis, 27–30.
- G u d a v i č i u s* 1991 – „Šiaulių žemė ir jos vieta Lietuvos valstybėje XIII–XIV a.“, *Šiaulių miesto istorija (iki 1940 m.)*, Šiauliai: Momentas, 13–15.
- J u r g a i t i s* 2005 – Robertas Jurgaitis, „Šiaulių žemė Viduramžiais. Sunaikintų pilių lokalizacijos problemos“, *Darbai ir dienos*, 44, 63–80.
- V a r a k a u s k a s* 1982 – Rokas Varakauskas, *Lietuvos ir Livonijos santykiai XIII–XIV a.*, Vilnius: Mokslas.
- J u r g i n i s* 1978 – Juozas Jurginis, *Lietuvos valstiečių istorija*, Vilnius: Mokslas.
- K i a u p a* 1991 – Zigmantas Kiaupa, „Šiauliai XV a.–1765 m.“, *Šiaulių miesto istorija (iki 1940 m.)*, Šiauliai: Momentas, 16–40.
- K i a u p i e n ė* 1989 – Jūratė Kiaupienė, *Kaimas ir dvaras Žemaitijoje XVI–XVIII a.*, Vilnius: Mokslas.
- Š m i g e l s k y t ė - S t u k i e n ė* 2004 – Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, „Šiaulių reparticija Abiejų Tautų Respublikos žlugimo išvakarėse“, *Šiaulių apskrities istorijos raida*, Šiauliai: Saulės delta, 10–24.
- M a č i u l i s* 1996-07-25 – Dangiras Mačiulis, „Šiaulių apskrities istorijos fragmentai“, Šiauliai, *Šiaulių kraštas*, 1996-07-25.
- M o r k ū n a i t ė - L a z a u s k i e n ė* 2004 – Aistė Morkūnaitė-Lazauskienė, „Šiaulių apskrities savivaldybių charakteristika 1918–1920 m.“, *Šiaulių apskrities istorijos raida*, Šiauliai: Saulės delta, 71–86.

- K a u b r y s 2004 – Saulius Kaubrys, „Kelios pastabos apie Šiaulių apskrities vietinės savivaldos sklaidą 1918–1920 m.“, *Šiaulių apskrities istorijos raida*, Šiauliai: Saulės delta, 44–51.
- S i r e i k a 2004 – Jonas Sireika, „Šiaulių apskrities atkūrimas. Apskrities vadovai 1919–1940 m.“, *Šiaulių apskrities istorijos raida*, Šiauliai: Saulės delta, 25–42.
- S k i r i u s 2004 – Juozas Skirius, „Kuršėnų apskrities valsčių įsijungimas į Šiaulių apskritį 1919–1920 m.“, *Šiaulių apskrities istorijos raida*, Šiauliai: Saulės delta, 52–61.
- T a u t a v i č i u s 1991 – Adolfas Tautavičius, „Šiaulių žemė ir Šiauliai (V–XV a. archeologijos duomenimis)“, *Šiaulių miesto istorija (iki 1941 m.)*, Šiauliai: Momentas, 9–12.
- V a s i l i a u s k a s 2005 – Ernestas Vasiliauskas, „Ar buvo žiemgalių Sidabrės žemė?“, *Praeities puslapiai: archeologija, kultūra, visuomenė*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 191–206.
- Žemaitijos istorija 1997 – Žemaitijos istorija*, sudaryt. A. Nikžentaitis, Vilnius: Regnum.
- Г у к о в с к и й 1903 – К. Гуковский, *Уездный город Шавли Ковенской губернии, Ковна*: Ковенска Губернская типография.

Jonas Sireika

Šiaulių regionas ir jo istorinė raida

S a n t r a u k a

Pagrindinės sąvokos: *regionas, Šiauliai, Šiaulių apskritis, teritorija, centras, savivaldybė.*

Straipsnyje analizuojama Šiaulių, kaip istorinio regiono, problema.

Lietuvoje yra istoriškai susiformavusių etnografinių ir neetnografinių regionų, taip pat – teritorinių regionų. Šiaulių regionas, kaip istoriškai susidaręs vienetas, yra vienas iš daugelio šalies regionų. Šiaulių regiono, kaip istorinio vieneto, pradžią reikia sieti su Šiaulių žeme ir Šiaulių valsčiumi (pavietu), kurie egzistavo XIII–XVIII a. Šiaulių regionas susiformavo iš Šiaulių miesto, kurio administracinis, ekonominis ir kultūrinis vaidmuo vis didėjo, ir aplinkinių teritorijų.

Po Abiejų Tautų Respublikos žlugimo ir Lietuvos prijungimo prie Rusijos Šiaulių apskritis buvo sudaryta remiantis Rusijos įstatymais ir administracine praktika. Šiaulių valsčiaus (pavieto), kaip buvusio teritorinio administracinio vieneto, ribų nebuvo paisoma. Tačiau apskrities centru tapo Šiaulių miestas, o buvusio valsčiaus (pavieto) teritorija, laikytina istorinio Šiaulių regiono branduoliu, įėjo į apskrities teritoriją. Prie šio branduolio prijungtos naujos teritorijos pakliuvo į Šiaulių miesto, kaip administracinio, ekonominio ir kultūrinio centro, įtakos sferą. Savo ruožtu Šiaulius įvairiais būdais ir priemonėmis veikė visa apskrities teritorija. Per daugiau kaip 100 Rusijos viešpatavimo Lietuvoje metų didžioji dalis naujų teritorijų pritapo prie Šiaulių regiono branduolio. Taip Šiaulių regionas išsiplėtė. Šią išvadą patvirtina faktas, kad 1919 m., kai formavosi lietuviškoji Šiaulių apskritis, prie Šiaulių prisidėjo didžioji dalis carų laikų apskrities valsčių ir trys iš keturių miestų. Tai buvo padaryta gyventojų apsisprendimo būdu. Pirmosios Lietuvos Respublikos laikų Šiaulių apskrities teritoriją galima

laikyti istorinio Šiaulių regiono teritorija. Dabartinis Šiaulių regionas, kaip valstybės teritorinis vienetas, tik iš dalies sutampa su Šiaulių istoriniu regionu.

Jonas Sireika

The Šiauliai Region and its historical development

Summary

Key words: *Region, Šiauliai, Šiauliai County, territory, centre, self-government.*

The problem of the process of the historical Šiauliai Region formation and development is analysed in the article. There are historically formed ethnographic and historical regions in Lithuania. There are also territorial regions in Lithuania. The Šiauliai region as a historically formed region is one of many regions of Lithuania. It is necessary to connect the beginning of the Šiauliai region as a historical region with the Šiauliai land and the Šiauliai rural district, which existed in the 15th – 18th centuries. The Šiauliai region was formed at the base of the city of Šiauliai where the administrative, economic and cultural role was expanding into territories around the city.

After the collapse of the Polish-Lithuanian commonwealth and the joining of Lithuania to Russia, the Šiauliai county was formed on the basis of Russian laws and administrative practice. The limits of the Šiauliai rural district were not regarded in this case. However, the city of Šiauliai became the centre of the county and the former Šiauliai rural district territory, which is necessarily considered the nucleus of the historic Šiauliai region, was included into the territory of the region. New territories connected to the nucleus of the region found themselves in the sphere of influence of the city of Šiauliai as an administrative, economic and cultural centre. In turn, the city of Šiauliai was variously influenced in all ways and means by the entire territory of the region. During the more than 100 years of Russian rule in Lithuania, most of the new territories belonged to the nucleus of the Šiauliai region. Thus, the Šiauliai region was expanded. This conclusion is confirmed by the fact that most of the rural districts in the time of the tars belonged to the Šiauliai county and three of four towns connected to Šiauliai. It was done by the self-determination of citizens. It can be considered that the territory of the Šiauliai county of First Republic of Lithuania is a territory of the Šiauliai historical region. The recent Šiauliai region as a territorial unit of the state does coincide only partially with the Šiauliai historical region.

J o n a s S I R E I K A

Istorijos katedra

Šiaulių universitetas

P. Višinskio g.38, LT-76352 Šiauliai

[ik@hu.su.lt]